

Na lange tijd weer een Steenuil op IJsselmonde

Niels Godijn & Linde Slikboer

De Steenuil *Athene noctua* was al geruime tijd verdwenen als broedvogel op het eiland IJsselmonde. Jaarlijkse zoekacties, nestkastcontroles en het natrekken van incidentele meldingen bleven in het afgelopen decennium stevast zonder succes. Eind 2017 werd echter plotseling een solitaire Steenuil gevonden in Rhoon, in een akkerbouwgebied waar wordt geëxperimenteerd met natuurinclusieve landbouw.

In dit artikel worden de toedracht en de verblijfplaats van deze vogel beschreven. Op basis van de inhoud van 59 braakballen worden patronen in het dieet uiteengezet en voorts wordt er een overzicht gegeven van de aangetroffen prooi-soorten. Tot slot trachten we door middel van het dieet en de lokale voedselbeschikbaarheid een verklaring te geven voor deze ongewone verschijning.

Beschrijving

In oktober 2017 werd ik gebeld door een bewoonster van het Buitenland van Rhoon, een akkerbouwgebied aan de zuidkant van Rotterdam. We spraken elkaar geregeld vanwege onze gedeelde interesse in de natuur. Enige tijd voor het telefoontje hadden we het over de lokale uilen, waaronder het tegenwoordig ontbreken van Steenuilen op het eiland IJsselmonde. En dat, terwijl deze soort hier met name in de polders rond Poortugaal, Rhoon en Barendrecht tot de jaren negentig van de vorige eeuw een gewone verschijning

moet zijn geweest (Strucker & Verkerk 2000). Grofweg waren er sinds de millenniumwisseling nooit meer indicaties voor broedgevallen. Toch verscheen vrijwel jaarlijks een melding van een Steenuil op het eiland, in de regel als 'de roep is gehoord'. Dergelijke meldingen werden altijd serieus opgevat en nagetrokken maar tot dusver lukte het nooit om een melding te bevestigen en bleven vervolwaarnemingen, geluidsopnames of foto's uit.

'Hoi Niels, jij zei toch dat er geen Steenuilen meer op IJsselmonde zitten?', zei de vrouw die me belde enthousiast, gevolgd door: 'Ik heb er gisteren een gezien bij de boerderij.' Ik kon een ingetogen gejuich niet bedwingen en nog diezelfde avond stonden we gezamenlijk in de Zegenpolder, de plek waar het moest gaan gebeuren. Rond zonsondergang bewoog er iets. Een kleine vogel kroop bij een ontbrekende hoekpan onder het dak vandaan en bleef op de rand van de dakgoot zitten. Daar zat eindelijk een Steenuil, niet geheel op zijn gemak, vanwege alarmerende Merels *Turdus merula*. De verblijfplaats is als uit het boekje: rondom de (onbewoonde) boerderij bevinden zich hoofdzakelijk structuurrijke graslanden, de aanliggende dijk wordt begraaasd door paarden. De directe omgeving is iets rommelig en aan de achterzijde van het pand bevindt zich één van de laatste knotwilgenlanen van het binnendijkse terrein, met kapitale kopstoven begroeid met Braam *Rubus sp.* en

De Steenuil op de dakgootrand. Rhoon, 18 oktober 2017.

Foto: N. Godijn.

Steenuil met prooi. Met zijn prooi in de bek kwam dit mannetje Steenuil uit het veld aanvliegen in de richting van de nestkast. Hij vloog niet direct door, maar landde eerst op de bovenkant van een watertank in de buurt om te kijken of de omgeving veilig was om daarna door te vliegen naar de nestkast. Foto: Wim Smeets.

Hondsroos *Rosa canina*. In de desbetreffende boerderij huist sinds 2014 tevens een paar Kerkuilen *Tyto alba* dat jaarlijks succesvol jongen grootbrengt.

Sindsdien hebben we de uil op vele avonden geobserveerd. De vogel was niet bepaald schuw, maar verscheen doorgaans pas aan einde van de avondschemering waardoor het lastig was om hem te volgen. Nadat de uil enkele minuten de omgeving inspecteerde, volgde meestal een korte vlucht naar een uitkijkpost zoals een rasterpaal of knotwilg waar vanaf het jagen werd gestart. Tweemaal dook de uil direct vanaf de dakgoot het grasland in. Gedurende de winter bracht de vogel slechts incidenteel een korte hese roep ten gehore. Pas vanaf de tweede helft van februari werd er frequenter geroepen; een fanatiek 'pieuw' met een interval van twee seconden in minutenlange series. De gehele winter is er geen indicatie geweest dat er een tweede vogel in het spel was, waarmee er sprake zou kunnen zijn van een potentieel broedpaar. Ook de territoriumroep, het langgerekte 'pjuuúúú', werd geen enkele keer gehoord. Het gat onder de dakpannen, dat diende als in- en uitgang, komt uit in de schuur. Eenmaal binnen vloog de Steenuil naar de nok waar hij de dag doorbracht in een ruimte tussen de rieten dakbekleding en de dakpannen. Van half maart tot half mei 2018 leek de vogel verdwenen. Herhaaldelijk posten leverde niets meer op, geluid afspelen werd niet beantwoord en in de boerderij werden geen verse sporen (poep en/of braakballen) meer gevonden.

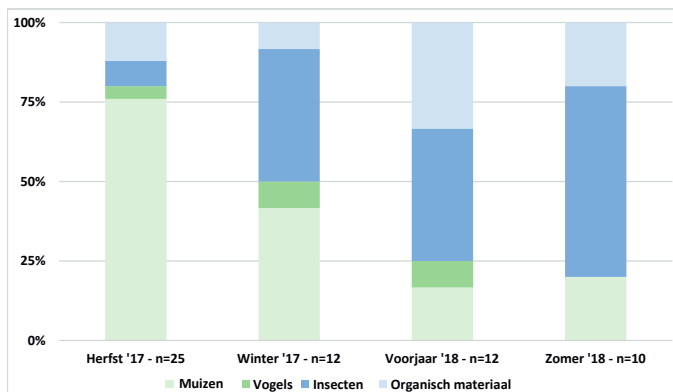
Totdat de vogel in mei plotseling weer op dezelfde dakgootrand opdook en zo vanaf dat moment weer geregeld te zien was. Waar het dier in die twee maanden heeft uitgehangen is nog steeds een raadsel.

In het zomerseizoen van 2018 bleef de Steenuil alleen. Diverse pogingen om de ring aan de linker poot af te lezen mislukten, de afkomst van het dier blijft dus onbekend. Steenuilen zijn over het algemeen weinig reislustig, de gemiddelde dispersieafstand bedraagt minder dan 5 km (LeGouar et al. 2010). Het ligt voor de hand dat de vogel in de nabijgelegen Hoeksche Waard geboren is, maar bijvoorbeeld Midden-Delfland en de Alblasserwaard behoren ook tot de mogelijkheden. Tot februari 2019 was de vogel nog regelmatig te aanschouwen, sindsdien lijkt de uil definitief te zijn vertrokken.

Braakballen

In de periode van oktober 2017 tot en met augustus 2018 hebben we zo veel mogelijk braakballen verzameld in de schuur waar de vogel verbleef, in totaal 59. Van elke braakbal is het hoofdbestanddeel genoteerd, de inhoud is uitgeplozen en waar mogelijk tot op soortniveau gedetermineerd. De resultaten zijn opgedeeld in de vier meteorologische seizoenen.

Over het gehele jaar genomen vormen muizen het grootste aandeel in de braakballen (47%), gevolgd door insecten (31%). In 17% van de ballen was organisch materiaal met zanderige korrels het hoofdbestanddeel, het vermoeden is dat dit meekomt tijdens het foerageren

Figuur 1 – Hoofdbestanddeel in braakballen van de Steenuil per seizoen (n=59).

op wormen of andere ongewervelden. De overige 5% bestond uit vogelresten. Hoewel het aantal ballen per seizoen beperkt is, tekent zich toch een interessant patroon af (Figuur 1). In de herfst (eerste kwartaal) bestaat ruim 75% van de ballen hoofdzakelijk uit muizenresten, terwijl dit in de winter daalt tot minder dan 50% en in het zomerhalfjaar zelfs tot minder dan 25%. Het tegenovergestelde geldt voor het aandeel insectenresten; in de herfst nog geen 10%, in de winter en het voorjaar ruim 40% en in de zomer zelfs 60%. Braakballen met organisch materiaal waren nooit dominant maar bereikten het hoogste aandeel

in het voorjaar. Vogelresten werden verspreid over het jaar aangetroffen met uitzondering van de zomer.

Er werden schedelresten van 32 muizen uitgeplozen:

- zeven resten konden niet op naam worden gebracht (muis sp.);
- twaalf woelmuizen waarvan vier Veldmuizen *Microtus arvalis*;
- negen ware muizen waarvan twee Bosmuizen *Apodemus sylvaticus*;
- vier spitsmuizen waarvan drie Huis spitsmuizen *Crocidura russula*.

Deze foto van een vliegende Steenuil is vroeg in de ochtend gemaakt. Het mannetje kwam aanvliegen op een muis. Zijn poging die prooi te vangen was succesvol.
Foto: Wim Smeets.

Loopkevers <i>Carabidae</i> <i>Bembidion cf tetracolum</i> <i>Byrrhus spec.</i> <i>Carabus auratus</i> <i>Carabus granulatus</i> <i>Harpalus affinis</i> <i>Harpalus rufipes</i> <i>Loricera pilicornis</i> <i>Nebria brevicollis</i> <i>Poecilus cupreus</i> <i>Pterostichus melanarius</i> <i>Pterostichus niger</i>	Spinnende waterkevers <i>Hydrophilidae</i> <i>Helophorus aequalis</i> <i>Helophorus spec</i>
Kniptorren <i>Elateridae</i> <i>Agriotes lineatus</i> <i>Agriotes obscurus</i>	Kortschildkevers <i>Staphylinidae</i> <i>Ocypus aeneocephalus</i> <i>Ocypus olens</i>
	Snuitkevers <i>Curculionidae</i> <i>Barynotus obscurus</i> <i>Brachypera zoilus</i>
	Bladsprietkevers <i>Scarabaeidae</i> <i>Aphodius sphacelathus</i>
	Oorwormen <i>Forficulidae</i> <i>Forficula auricularia</i>

Tabel 1 – Overzicht van de aangetroffen insectensoorten in braakballen van de Steenuil tussen oktober 2017 en september 2018. Determinaties zijn verricht door F. van Nunen.

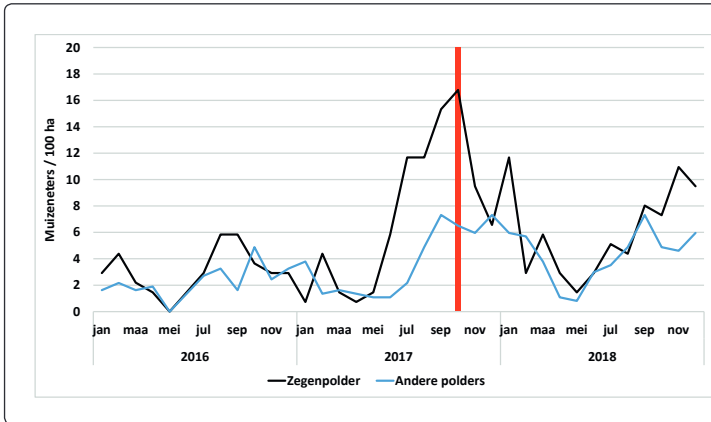
In de schuur en in de braakballen werden veerresten van drie vogels gevonden: Roodborst *Erithacus rubecula*, Heggenmus *Prunella modularis* en Merel (vrouw). Saillant detail is dat de Merel in dezelfde schuur broedde. In de jongenfase werd zij door de uil van het nest afgetrokken, de jongen zelf werden ongemoeid gelaten. Daarnaast werd in november 2018 nog een geplukte Veldleeuwerik *Alauda arvensis* gevonden in de schuur. De insectenresten betroffen vrijwel uitsluitend keverfragmenten, hoewel er ook een redelijk aantal achterlijfhangselen (cerci) van oorwormen werden uitgetrokken (Tabel 1). De fragmenten (dekschilden, halsschilden en koppen) zijn gedetermineerd door Frank van Nunen na vergelijking met collectie-exemplaren. Er werden twintig soorten kevers aangetroffen, hoofdzakelijk loopkevers. Meest opmerkelijk is *Carabus auratus* ofwel de Gouden Schallebijter. Deze forse, warm-

in de lente, overeenkomstig met de activiteitspiek van de kever (Turin 2000).

Verklaring

Wat nog resteert is de vraag of er een verklaring is voor het verschijnen van deze Steenuil. In de Zegenpolder is in maart 2017 een landbouwkundig experiment gestart, met als een van de doelen het verhogen van de biodiversiteit. De aanpassingen in dit gebied berusten op vier pijlers: verhoging van de gewasdiversiteit, geen gebruik van insecticiden, twintig procent natuuraareaal en een geoptimaliseerd beheer van de permanente structuren. Eén van de eerste effecten was een forse toename van muizenetende vogels (met name reigers en roofvogels) in de zomer van 2017. Het blijkt dat de dichtheid aan muizeneters in de Zegenpolder destijds ruim tweemaal zo hoog was als in de aangrenzende polders (Figuur 2), veroorzaakt door een lokaal hoog muizenbe-

teminnende loopkever is landelijk behoorlijk schaars met het zwaartepunt van de verspreiding in Zuid-Limburg, in het rivierengebied en op de Zuid-Hollandse eilanden. Tijdens insectenonderzoek in de Zegenpolder werd deze soort vastgesteld op dijken en in graslanden en aangemerkt als doelsoort voor het gebied (Zeegers & Noordijk 2018). Fragmenten van deze schallebijter werden uitsluitend aangetroffen in braakballen verzameld

Figuur 2 – De dichtheid van muizenetende vogels per honderd hectare van januari 2016 tot en met december 2018 in de Zegenpolder en de rest van het Buitengebied van Rhoon (Godijn & Wiersma 2019). De verticale rode lijn geeft het ontdekkingsmoment van de Steenuil weer.

stand (Godijn et al. 2018). De muizeneters bereiken het hoogtepunt in september-oktober 2017, gelijktijdig met de ontdekking van onze kleinste uil. Zoals hierboven al bleek was die herfst ook het aandeel muizen in zijn dieet het hoogst. Het is dus verleidelijk om te veronderstellen dat de verschijning van de uil samenhangt met een verhoogd voedselaanbod. Dit biedt hoop voor een hervestiging van de

Steenuil als broedvogel op het eiland IJsselmonde naarmate de akkernatuur in het Buijtenland van Rhoon zich verder ontwikkelt.

Naschrift

Helaas is de hoop dat deze vestiging blijvend zou zijn op losse schroeven komen te staan, want tot nu toe is er geen Steenuil meer opgemerkt.

■ N. Godijn, 06 46481541, e-mail: godijnniels@gmail.com & L. Slikboer, e-mail: linde.slikboer@naturalis.nl.

LITERATUUR:

Godijn, N., H.J. Ottens & P. Wiersma (2018): Monitoring en onderzoek experiment hoogwaardige akkernatuur Zegenpolder, Buijtenland van Rhoon 2017. Stichting Werkgroep Grauwe Kiekendief, Scheemda.

Godijn, N. & P. Wiersma (2019): Vogels in het Buijtenland van Rhoon - Historische context, ontwikkelingen en uitwerking nulmetingen. Grauwe Kiekendief - Kenniscentrum Akkervogels, Scheemda.

LeGouar, P., H. Schekkerman, H. van der Jeugd, A. van Noordwijk, P. Stroeken, R. van Haren & P. Fuchs (2010): Overleving en dispersie van Nederlandse Steenuilen op grond van 35 jaar ringgegevens. Limosa 83:61-74.

Strucker, R. & J. Verkerk (2000): Sterke achteruitgang van de Steenuil *Athene noctua* in het Noordelijk Delta-gebied. *het Vogeljaar* 48(2):49-54.

Turin, H. (2000): De Nederlandse loopkevers, verspreiding en oecologie (*Coleoptera: Carabidae*). Nederlandse Fauna 3. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & EIS-Nederland.

Zeegers, T. & J. Noordijk (2018): Insecten in het Buijtenland van Rhoon 2017: patronen in soorten en biomassa in de Zegenpolder. EIS2018-05. EIS Kenniscentrum Insecten, Leiden.

NAAR DE EEUWIGE JACHTVELDEN:

Jules Philippona en Herman Leys

In de afgelopen maanden zijn ons twee bekende ornithologen van naam en faam ontvallen waaraan ook *het Vogeljaar* veel te danken heeft. Beiden hebben vele malen artikelen en kortere bijdragen geleverd. Ook stonden zij altijd voor ons klaar als wij informatie of advies nodig hadden.

Jules Phillipona is overleden op 18 november 2020 op de leeftijd van 96 jaar. Jules was van jong af aan een enthousiast en geëngageerd vogelaar en natuurbeschermers. Voor weidevogels had hij veel belangstelling, maar zijn passie lag bij ganzenonderzoek. Veel van zijn publicaties hadden ganzen als onderwerp.

Herman Leys overleed op 7 november 2020; hij werd 88 jaar. Beroepshalve was hij als breed onderzoeker verbonden aan de instituten, die voorafgingen aan wat tegenwoordig Wageningen University heet. Als kleine jongen was hij al geboeid door vogels kijken en beschermen. Door hem is over vogels veel gepubliceerd, in het bijzonder over de Fuut, de Oeverzwaluw en de Turkse Tortel. Nooit werd tevergeefs een beroep op hem gedaan. Daar hebben grote organisaties, zoals het vroegere Contactorgaan voor Vogelstudie, Sovon en Vogelbescherming de vruchten van kunnen plukken.

■ Dick A. Jonkers, namens de redactie.